

CEV

R

Madoc, *tydskrift* over de Middeleeuwen
jrg 27 nr 2, zomer 2013, Verloren t'ussem, p. 118-121

De nauwkeurigheid der dingen

In de vijftiende eeuw wordt voor het eerst een nauwkeurige weergave gegeven van de binnenkant van huizen en van de dingen die er dagelijks werden gebruikt. Natuurlijk hebben we ook gedetailleerde schilderijen van Romeinse huisraad uit Pompeï, maar die zijn schematisch vergeleken met geschilderde panelen van Campin, Van der Weijden of Van Eyck en hun opvolgers.

Neem bijvoorbeeld de innemende Barbara van ca. 1438, toegeschreven aan Robert Campin (nu in het Prado, Madrid). We zien een jonge vrouw, verdiept in een boek, gezeten op een lange houten bank; ernaast staat een stoel, en erachter een kastje waarop een schaal staat met een eigenaardig kubistisch kannetje. Daarboven hangt een doek aan een stok langs de muur. Het venster heeft geopende luiken waarachter een klein panorama met een ruiter en een weg die voert naar een toren in aanbouw te zien is. Het lijkt van een opmerkelijke eenvoud en etnografische precisie. Of is die indruk fout? Hoe zag het er werkelijk uit in een vertrek van een goeide burger of edelman rond 1440?

In de kunstgeschiedenis van decennia geleden werd de picturale precisie van deze panelen soms nogal gewantrouwd en bij voorkeur bestudeerd als drager van zinnebeeldige betekenissen. Idioot is die gedachte niet; de toren bijvoorbeeld die we schijnbaar toevallig in de verte kunnen ontwaren, is toegevoegd als een symbool van iets. In dit geval gaat het om het vaste herkenningsattribuut van de heilige Barbara. Op dit schilderij kan ze nu gewoon een boek vasthouden, in plaats van het gebruikelijke miniatuurtorentje.

Het zogenoemde Mérode altaarstuk van dezelfde meester toont in een vergelijkbare kamer de grootse gebeurtenis van de verkondiging. Op een zijpaneel zit Jozef in zijn timmerwerkplaats, gelegen aan de straat. Op zijn vensterbank staat een ding dat als muizenval te identificeren kan zijn; op zijn werkbank staat een soortgelijke val, maar dan technisch wat gecompliceerder. In de jaren veertig van de vorige eeuw betoogde de kunsthistoricus Shapiro dat deze nederige dingetjes met hun praktische functie een beeldspraak van de grote Augustinus vertolkten. De kerkvader had Christus aangeduid als een val voor Satan, in het bijzonder als *muscipula diaboli*, een muizenval voor de duivel.

Later is betoogd dat de beeldspraak specifiek zou gaan over Jozef zelf, die tenslotte nogal oud was om de echtgenoot van de jon-

ge Maria te zijn. De duivel, beetgenomen door die verbintenis met zo'n oude kerel waaruit geen messiaans risico te duchten viel, sloeg verder geen acht op het paar – tot het te laat was. In een wat scheve metafoor werd ook dit goddelijk bedriegen van Satan in de Middeleeuwen vergeleken met een muis die door bedrog in de val wordt gelokt. Het ging dus niet primair om de vraag hoe muizen vallen functioneerden en of de fabricage ervan wel thuishoorde in een timmermanswerkplaats. De interesse lag daarmee niet in de eerste plaats bij de materiële cultuur, maar bij detectie en ontcijfering van gematerialiseerde christelijke metaforen.

Dit is het duidelijkst bij het plankje met gaatjes (of kuiltjes) dat Jozef met een boor of draaibare guts bewerkt. Gedurende de laatste vijftig jaar zijn daarvoor zo'n negen verschillende suggesties gedaan – en elk voorstel (van onderdeel van een muizenval, een wijnpers, deel van een visfuijk, of deel van een haardscherm zoals ook in de kamer met Maria te zien is) werd verdedigd met een soortgelijk beroep op een theologische metafoor als door Shapiro was gedaan. De wijnpers is een standaard beeld voor Christus, wiens heilzaam bloed met geweld werd verkregen, gelijk het sap voor de wijn uit druiven wordt geperst; de fuik is vergelijkbaar met de muizenval, en het haardscherm zou zijn bedoeld om de tempering van de gloeiende lust aan te duiden.

Het recent verschenen, prachtige boek *Huusraet* van Berend Dubbe gaat juist over de materiële werkelijkheid van het huis in de late Middeleeuwen. Voor bestudering daarvan staan ons verschillende bronnen ter beschikking, zegt de auteur: beschrijvingen in tekst (vooral in inventarissen), bewaard gebleven exemplaren uit collecties, opgravingen; en visuele weergaven, in de toenmalige schilderkunst bijvoorbeeld. Bij elk van deze bronnen wordt de vraag gesteld naar beperkingen en betrouwbaarheid. De auteur heeft zich niet laten afschrikken om de schilderkunst op dit punt als een echte bron te beschouwen, vooral ook omdat hij zo goed wist dat de individuele voorwerpen 'met een grote nauwkeurigheid werden vastgelegd; dat bewijzen de nog bewaard gebleven meubelen en andere realia'.

In het boek worden voortdurende verschillende typen bronnen op een effectieve manier gecombineerd. Het procedé is simpel: gegevens uit inventarissen worden gekoppeld aan bewaard gebleven voorwerpen en aan geschilderde weergaven ervan in toenmalige kunst. Deze interactie helpt soms om een bron van het ene, en dan weer van het andere type te verhelderen. Neem de inventarissen waarin wordt gesproken van een *watervat*, een *hoech* (hoog) *watervat*, of *koperen watervat*. Koperen kannen komen we nogal eens tegen, maar dan vaak met een bekken. In sommige inventarissen komen de vaten ook voor met een bekken, en tegelijk zijn er bewaard gebleven kannen die sterk lijken op wat de schilderijen laten zien – maar die missen dan weer hun bekken. Het lijkt erop dat we de koperen kannen met bekkens uit de schilderkunst kunnen identificeren met de vaten van de inventarissen.

TITEL

Huusraet. Het stedelijk woonhuis in de Bourgondische tijd

AUTEUR

B. Dubbe

UITGEVER

Uitgeverij PolderVondsten,
Hoorn 2012

OMVANG

276 p., Geïll.

ISBN

978-90-817063-0-8

PRIJS

€ 49,95

Een mooi voorbeeld van zo'n vat is de hoekig gefacetteerde kan achter Barbara. In de collectie van Boymans-Van Beuningen treffen we een kan aan die er sterk op lijkt (al is hij niet hetzelfde), en die zijn bekken is kwijtgeraakt. Dit Rotterdamse exemplaar komt uit Brugge, maar heeft een stempel uit Mechelen. Wie weet kwam het watervat van Campin (dat ook weer te zien is op een paneel van Van der Weijden in Berlijn) ook uit Mechelen, en uit dezelfde werkplaats.

Op dezelfde manier kunnen we ook kijken naar het *tresoor* waar het kannetje is uitgesteld. Echte kasten waren zeldzaam in het middeleeuwse interieur, maar zo'n kist op poten komt als *tresoor* in vele inventarissen voor (ook als bijvoorbeeld *trisoir*, of *trissoir*, *treseur*, een terminologie waarvan ons *dressoir* nog een echo is). Het boek meldt de inventarissen, en geeft een mooie selectie van bewaard gebleven exemplaren uit bijvoorbeeld collecties in Alkmaar, Amsterdam of Krefeld.

Voor dit meubel bevindt zich de bank waarop Barbara heeft plaatsgenomen. Het is een zogeheten lange bank, die *sitten* kon worden genoemd. Bij nadere bestudering geeft het meubel de mogelijkheid om de rugleuning om te klappen, zodat je de bank zonder hem te hoeven draaien naar de ene of andere kant kunt richten (om met je rug naar het haardvuur toe te zitten bijvoorbeeld, of juist ervan af). Ook dit soort meubel komt in inventarissen voor, en heet dan *strycsitten*. Er zijn zelfs een paar bewaarde voorbeelden van banken met dit klapmechaniek, maar dan (anders dan bij Barbara) met een bergruimte (*kist*) onder het zitgedeelte. Dit heet dan *sitte-kist*; het Rijksmuseum bezit daarvan een mooi voorbeeld.

Op deze wijze komt de inboedel van de vijftiende eeuw in het boek voorbij: kandelaars, handdoekrekken, houtbokken (allemaal te zien rond Barbara), maar ook tafels, braadpannen, schappen, spanen doosjes, vetvangsers, schoenen of teljoren. Telkens wordt met grote deskundigheid en kennis van zaken geput uit archieven, collecties en geschilderde voorstellingen. Het zijn vooral de laatste die het boek zo aantrekkelijk en bijzonder maken. Daar komen we de objecten tegen, niet als achtergelaten boedel, of als los ding, verweerd in een oudheidkamer, maar in levende lijve, in hun eigen biotoop.

Het boek is niet meeslepend geschreven, en nergens zoekt de auteur de hogere wieslag van filosofische of theoretische beschouwingen. De grote deugd van het boek is juist de aanhoudende trefzekerheid van gekozen eigentijdse beschrijving, bewaard voorbeeld en toenmalige verbeelding, aangevuld met afwegingen over hun wederzijdse betrouwbaarheid. Toch zou het boek sterk aan leesbaarheid hebben ingeboet als het niet zo prachtig en ter zake was geïllustreerd. Zowel de afbeeldingen van de bewaard gebleven voorwerpen, als de reproducties van de kunstwerken zijn voortreffelijk, en dat is in dit geval echt belangrijk.

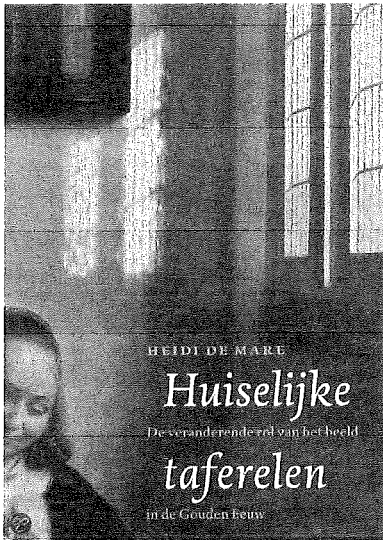
Is er ruimte voor kritiek? Een heel enkele keer klopt de aanduiding van een werk niet helemaal (ets in plaats van gravure bijvoorbeeld), maar dat is eigenlijk van geen belang. Een fundamentele kwestie is misschien dat de inventarissen waaruit wordt geciteerd voor het overgrote deel van Noord-Nederlandse origine zijn (Deventer, Zwolle etc.), en ook de besproken voorwerpen vaak uit deze streken komen, terwijl de schilderkunst vooral uit de zuidelijke Nederlanden afkomstig is. Het zwaartepunt van de productie van dergelijke nauwkeurige schilderijen lag nu eenmaal meer in het zuiden dan in het noorden. Maar het heeft ook te maken met de specifieke deskundigheid van de auteur, die bij uitstek heeft gewerkt op het gebied van de materiële cultuur van Nederland.

Ook zou men kunnen opmerken dat sommige voorwerpen karrig worden behandeld of overgeslagen: spiegels krijgen bijvoorbeeld een wel heel summier stukje; bidsnoeren komen helemaal niet voor, en muizenvallen evenmin – en zo weten we nog steeds niet wat Jozef aan het maken is. De auteur volgt (in een bijschrift) de kunsthistorici die in het plankje met gaatjes graag een muizenval wilden zien, en meer krijgen we daar niet over te horen. Ter verdediging moet wel worden gezegd dat de auteur ook geen volledigheid belooft.

Het boek is postuum uitgegeven. Berend Dubbe (die eigenlijk accountant van beroep was) heeft talloze teksten geschreven over de materiële cultuur van de Middeleeuwen en vroegmoderne tijd voor hij in 2007 op 87-jarige leeftijd overleed. Hij heeft het manuscript van dit boek net niet kunnen voltooiën. Het is bezorgd door H.B. van Wijk en in privébeheer uitgegeven als een monument aan de nagedachtenis van de schrijver en zijn belangrijke werk op het terrein van de geschiedenis van de huisraad en kunstnijverheid.

JEROEN STUMPEL

Huiselijke taferelen. De veranderende rol van het beeld in de Gouden Eeuw

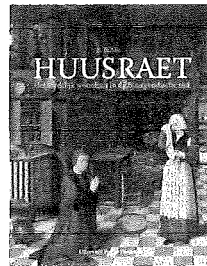
Huiselijke taferelen, de handelseditie van het in 2003 verschenen proefschrift *Het huis en de regels van de kunst*, werpt een nieuw licht op de beeldenrijkdom van de Hollandse Gouden Eeuw. Uitgangspunt is de stelling dat schilderijen, architectuurtekeningen, prenten en andere visuele producten een vorm van kennis belichamen. Die kennis is samengebald in de kunst van het bouwen, het schilderen en de poëzie, maar ook in de wijze waarop burgers in de stad samenleefden of hoe men een huwelijk inrichtte. Een diepgaand onderzoek naar de verbeelding van het huiselijk leven in de werken van ingenieur en natuurwetenschapper Simon Stevin, dichter en raadspensio- naris Jacob Cats en de schilders Pieter de Hooch en Samuel van Hoogstraten legt het fundament voor deze stelling. In al deze kunsten en discipli- nes herkent de auteur een coherent kennissysteem dat op de natuurfilosofie van Aristoteles berust. Hiermee wijkt zij af van de gangbare kunsthis- torische benadering die berust op Plato en het neoplatonisme.

In de benadering van Heidi de Mare komen inzichten uit kunst- en architectuurgeschiedenis, cultuurgeschiedenis en historische letterkunde samen. Wanneer we gedisciplineerd kijken en enkele ingeburgerde clichés loslaten, blijkt het eigene van de Nederlandse cultuur sterker bepaald door beelden dan we tot nog toe veronderstelden.

ELOY KOLDEWEIJ

Heidi de Mare
Nijmegen, Uitgeverij Van Tilt 2012, paperback, 608 pp,
rijk geïllustreerd, € 39,95.
ISBN 9789460040665

Huusraet. Het stedelijk woonhuis in de Bourgondische tijd

Vernieuwend onderzoek en de publicatie daarvan vraagt om tijd. Ruim tien jaar geleden berichtte deze nieuwsbrief (juni 2002) over het onderzoek door de heer B. Dubbe naar het middeleeuwse interieur en de voorwerpen die daarin voorkwa- men. Het is bijzonder dat het resultaat van dit onderzoek na het overlijden van de heer Dubbe in 2007 nu toch verschenen is, dankzij uitgeverij PolderVondsten en de belangenloze inzet van enkele leden van de Nederlandse Tinvereniging. De ruggengraat van het boek zijn de gegevens uit talloze nooit eerder gepubliceerde archivalia uit de Middeleeuwse archieven van Deventer, Zwolle en Kampen. Aan de hand van deze archivalia en een groot aantal bewaard gebleven voorwerpen wordt op systematische wijze het Middeleeuwse meu- bilair en huisraad behandeld. Enkele bijzondere boedelbeschrijvingen zijn integraal getranscri- beerd en door middel van enkele frequentietabel- len wordt duidelijk aangegeven dat in de tweede helft van de 15de eeuw stoelkussens bijvoorbeeld tweemaal zo vaak voorkwamen als zetels en stoelen, en dat helmen en borstharnassen bij alle wapentypen werden gedragen. Een ongelooflijk hoeveelheid werk is door Be Dubbe voor dit manuscript verzet. Dit fraai uitgegeven boek is een volwaardige afsluiting van zijn rijke en zeer productieve leven, zoals ook blijkt uit de in dit boek opgenomen necrologie en bibliografie. Het vormt is een welkome aanvulling op de enorme kennislacunes die er op interieurgebied zijn. Talloze illustraties van de meest uiteenlopende voorwerpen verlevendigen de tekst, waarbij ove- rigens wel de grote voorliefde van de vormgever en uitgever voor eigentijdse afbeeldingen blijkt: diverse schilderijen zijn meermalen in dit boek afgebeeld.

ELOY KOLDEWEIJ

B. Dubbe
Hoorn, Uitgeverij PolderVondsten 2012
278 pp, gebonden, bijna 400 afbeeldingen, € 49,95
ISBN 9789081706308